

Юрій Г.-н.

Їх прийшло дванацять

Присвячую Ліді Я-ій.

Їх прийшло дванацять і заповнили тюремну лікарню молодо-дзвінкими голосами. Подихами радісної юности — роздмухали понуру тишу, обезброїли похмурих дозорців жартівливими поглядами. То були молоденькі студентки медичного технікуму. Головний лікар нашої лікарні, який водночас був професором у технікумі — здобув дозвіл, щоби практичні заняття відбувалися під його керівництвом у вязниці.

Голоси дзвеніли по коридорах і зникали в палатах. Лікар знайомив їх зі шпіталем. Тихо ступаючи, пошелестуючи біленькими, накрохмаленими халатами, проходили вони повз мене.

Лікар підвів їх до ліжка під вікном, на якому завжди в одній позі, розкинувши руки і ноги, лежав молодий хлопець.

— Це — учасник зухвалого наскоку на державний банк в Одесі, про який ви певно читали в газетах. Оригінальна форма травматичного психозу. Наслідок стріляної рани в голову і спаду з висоти підчас утечі з харківської вязниці.

Взяв хворого за руку:

— Здоров, Захарко!

Хлопець впався в обличчя лікаря нерухомим, шкляним поглядом.

— Ніколи — занята! — відповів заклопотано.

— Як почуваєшся?

— Ніколи, ніколи — занята!...

Це було все, що вдавалося видобути з його лікарям та слідчим з Г. П. У.

Перейшли до мого сусіди.

— А це — дідусь селянин... Йому вже сімдесят вісім років. Старече розслаблення мозку. До вязниці прийшов ще здоровим. В наслідок моральних переживань і слабого відживлення — захворів безнадійно..

Лікар посадовив діда на ліжку.

— Ну, як там діду?

Той мовчки усміхнувся радісною дитячою посмішкою і зробивши з пальців хреста — поцілував його з обох боків.

— Він не чує і зле бачить...

— А на що його тут тримають? — обізвалася з обуренням одна зі студенток.

Лікар знизав плечима:

— Це вже не в нашій владі. Ми писали до Г. П. У. про його стан... Він ще під слідством в якійсь контр-революційній справі...

Зупинилися коло мого ліжка.

— Це — параноїдальна форма шизофренії. Хвороба — хронічна. Покищо дає ще досить часті, недовгі перерви. Манія великості помішана з манією переслідування. Важкі галюцинації, під впливом яких впадає в депресію, не балакає, не їсть, як от тепер, і тоді ми тижнями примінюємо штучне відживлення. Прояви негативізму...

Він наблизився і потягнув до себе мою руку.

Я з силою шарпнув її назад.

— Товаришу! чого це ви сердитесь на мене?

Нахмурившись, уперто дивлюсь в одну точку на своїх грудях.

Лікар підняв мені віко.

— Зріниці під цей час розширені. На світло майже не реагують. Хворий був присуджений до розстрілу. У в'язницях вже шостий рік. Ми робили заходи про звільнення, але надзвичайна сесія відмовила. Ставимо питання про скликання комісії експертів і про стале перенесення до психлічниці, як невилічимого.

— А за що він? — запитало кілька голосів.

— Українська контр-революція.

Дванацять пар різнобарвних очей зиркнули на мене з цікавістю.

Я не помиляючись читав в їх душах. Цеж були щиренькі полтавочки, які одідичили від предків не тільки ту мягку вимову, а і ту „невилічиму хворобу“, яка млісно стискала їм серця коли букви складалися в слово „Україна“...

Відходили до слідууючої палати.

Останньою виходила невисока, міцно збудована дівчина з ясними сірими очима. Глянувши на табличку з моїм прізвищем якось запитливо подивилась на мене, ніби вталася ледві помітним рухом очей. Пригадую собі полтавських знайомих... Дурниця!.. Їй тепер 17 — 18 років. Коли я був арештований — вона ще була малою... Але чого вона хотіла? Нові вражіння заволоділи мозком і завдали йому нову порцію праці. Це мене злостило. В ті дні для мозку була поважніша праця.

Я — диктатор України. Маю сильну армію озброєну в найновіші, незнані нікому, засоби війни. По своєму бажанню ломаю кордони і змінюю мапу Європи. Маю вісімсот чоловіка особистої охорони, в чорних убраннях на чорних автах. У Києві, над Дніпром мій величезний замок з чорного мармуру.

Зваливши до купи засади анархізму, фашизму, демократії й комунізму, — я витворив цілком нову політичну систему якій нема ніде рівної. Але Г. П. У. хоче вбити мене. Підсилає для цього своїх агентів. По ночах скрадаються до мого ліжка темні постаті з голкою намоченою в отруї, щоби завдати мені смертельний укол. Підмішують ме-

ні до їжі аршеніку. Часом у цьому всьому шкутильгала льогіка, та власне цього вимагала моя хвороба. Я не захворів на клясичну параню з її постійним і „льогічним“ маяченням (незмірно легшу для симуляції), бо хотів мати право на „ремісію“, перерви в недузї, підчас яких мігби відпочати й повернути собі на хвилинку духове „я“ здорової людини. Інакше під впливом автосугестії мігби протягом тих років на правду збожеволіти. Ті „нельогічності“ — були найнебезпечнішим місцем; їх треба було детально і суворо-льогічно обдумати. Я старанно підготовлювався, бо за яких два тижні, перед комісією з сильних експертів психіатрів і представників влади — мав захищати дисертацію на титул невилічимого варіята.

Вигнавши з голови білі халатики, перебираю в пам'яті теоретичні мудрощі Бехтерева, Осіпова, Гіляровського.. Пригадую практичні спостереження з двох психіатричних лічниць, в яких побував перед тим. Детально уявляю собі засідання комісії. Пронизуючий зпід сивих брів погляд доктора Таха, обличчя наіндиченого прокурора, недовірливий погляд представника Г. П. У.

Перебираю десятки можливих запитань і обдумую відповіді. І тисячний раз повторюю собі, що перший з усіх присутніх, хто буде змушений повірити у те, що я дійсно божевільний — це я сам. Але думки непомітно перебігли з кабінету лікаря до іншого, до того, захованого серед одного великого будинку, з важними крицевими сейфами, де в сірих і зелених обгортках лежала доля і життя тисяч людей.

Згадалися сталеві очі „товариша“ Галіцкого, начальника контр-розвідки Г. П. У.

Його спокійний, з добре прихованою злостью голос, коли я сидів проти нього — вже без револьвера в кишені:

— Ну, пане (вже не „товаришу“), ваша карта побита.

Так, моя „карта“ вже була побита. Але тепер вже тільки на половину, бо життя я відіграв назад. Якщо воно не перерветься в тюремних мурах, або на півночі, то та зрадлива карта ще може виграти... Покищо я витягнув другу карту і поставивши на неї тюрму, хочу виграти безтермінову лічницю для божевільних. Тоді я викину на стіл третю карту і поставлю на неї ту лічницю, щоб виграти — волю. А тоді? Серце млосно стискається. Так хочеться „виграти“ від життя трохи спокою... Звідкись знову виринули лагідні сірі очі...

Вже давно настав вечір.

Двері палати замкнені на ключ. Я лежав під стіною і крізь визирку не було видно мого ліжка.

Дістаю з потайної сховки малесеньку фляшку з легким розчином белядони і кінчиком вати. Запускаю очі. На завтра.

На столі лежала сьогоднішня порція півтемного хліба. Вже п'ятий день мене годували зондом. Шалено хотілося їсти. Хотілося вкрати той хліб від самого себе і жадібно проковтнути. Він виглядав таким смачним!

Поборюю спокусу і проковтнувши без води три приховані пастильки люміналу — засипаю.

Тієї ночі мені снилися сірі очі над ліжком, та що хтось цілував мене.

II

Санітар-в'язень приніс снідання і запрошував їсти.

Як звичайно—не звертаю на це найменшої уваги.

Зітхнувши, ховає до кишені мою вчорашню пайку хліба і відходить.

Через якийсь час прийшла старша сестра.

Випийте молоко, бо знову будемо годувати зондом...

Хіба це вам приємно?

В душі погоджуюсь з нею, що товста гумова рурка, яку пропихають через ніс в горло і далі, в шлунок, не дивлючись на призвичаєння, річ не дуже приємна. Але відвертаюсь до стіни і мовчу.

Це повторювалось що ранку.

На коридорі дзвеніли вже голоси студенток.

Сестра вийшла і повернулася з двома практикантками.

— Він з нами, старими, балакати не хоче. Може вас послухає та молоко випє. Розрухайте-но його трохи.

— А він... не бється?..

— Алеж ні!.. Та він дуже чемний хлопчик.. От мене у нього нудьга, так він вам ще про Україну викладатиме. Відсунула трохи від стіни ліжко й пішла.

Дівчата несміливо наблизилися й сіли по обох боках.

— Слухайте, чого ви такий сумний?

— Хіба можна — не їсти!

— Яб ніколи не витримала!..

— Слухайте, випийте молока, хоч крапельночку... Як не хочете для себе — то для нас.

— Направду — випийте! Хіба вам тяжко?! А для нас зробіте о-о-о-т та-ку приємність! Розвівши по дитячому руки, показали яка то має бути велика приємність.

— А то лікар подумає, що ми не вміємо коло хворих ходити.

Переконавшись, що я не збираюся їх бити, вони цокотали без перерви.

Я вже знав, що блондинка з довгими русими косами зветься Віра, а підстрижена, з кучерявим чорним волоссям — Рая.

Рая, обнявши мене рукою за голову лагідно заглядала в очі.

Віра тримала мене за руку і говорила:

— Як вам не соромно! Гарненька дівчина залицяється до вас, а ви — хочби усміхнулися...

Очі Раї стали сумними.

— Мені вас так жалко!.. я в ночі не могла спати.. все про вас думала..

Безтямно хотілося вхопити її за чубика і передразнити: Дума ля, дума ля!.. Галушення ти полтавське!.. Але — продовжую уперто, понуро дивитися собі на груди. Та чую — що вже не довго. Надто могутні сили заатакували мою „депресію“, щоби вона могла довго ще утриматися на своїй позиції.

За кілька хвилин притиснувши дві ручки до свого чола, усміхаюся назустріч їх розсміяним поглядам. Вони були сильніші як голки психіатрів, які глибоко проколювали шкіру, випробовуючи мою чулість.

— От і гарно! Чудесно! А тепер — випийте трохи молока!..

Дві ручки разом підносять до моїх уст кварту з молоком. Без віддиху — вихиляю її.

Рая, яка поки я пив держала другу руку в кишені халата, вихоплює її і втискає мені до уст цукорка.

Вони безмежно задоволені з своєї перемоги.

— Не сумуйте, не треба. Ми будемо до вас приходити. Як вам полегшає — будете нам про Україну оповідати. Тут в минулому році лежав професор Щепотів з Іно, так він нам багато де чого оповідав. Тепер він на півночі, але ми ніколи не забудемо того, що він нам сказав. Ми крадькома збиралися до його ліжка і слухали. Приносили йому квіти. Потім ці огидні тюремники заборонили. А ми їх не дуже боялися — носили.

— Ви любите квіти?.. Побалакайте з нами трошки. Ви все розумієте, що ми говоримо?

До палати заглянув лікар і покликав Раю.

Крізь відчинені двері чути з коридору їх розмову.

— Ну — як він?

— Випив молоко.

— Говорить до вас?

— Трошки. Довго не хотів пити, але ми упросили.

— Гарно. У вас добрий підход до хворих. Я зроблю візитацію без вас, а ви вже побудьте коло його. Не давайте задумуватися. Це може викликати передчасну реакцію.

Як я був йому вдячний!

Звичайно, „задумуватися“ не було коли. В цей день у мене було свято. Після обходу „мої“ дівчатка приводили то одну, то другу товаришку і скоро я вже був знайомий майже з усіма. Стараюсь не дуже розбалакуватися, та це не легко. Ще важче не забувати про свою хворобу. Захистившись щитом зі звання диктатора, говорю їм далеко не бо-

жевільні слова. Кидаю в їх молоді серця насіння моєї великої любови і моєї великої ненависти..

По обіді коло мене сиділо четверо дівчат і оповідали про Щепотова і Ломацького, які перед засланням на північ лежали в тій лікарні. Тоді ще не можна було вгадати, що за кілька місяців старого Щепотова привезе Г. П. У. з півночі, щоби посадити на лаву підсудних в процесі С. В. У; що півтора сотні полтавських студентів і студенток — його ідейних вихованців — розстріляють без суду і слідства.

На коридорі почулися кроки. Дівчата зірвалися, поправляючи моє і дідове ліжко.

До палати зайшов головний лікар і молодший помічник начальника тюрми, що завідував шпиталем по тюремній лінії, східний, дволичний комуніст з Холмщини.

— Ну як — розмерзся трохи? — запитав киваючи на мене, лікар.

Рая знизала плечима.

— Товариш чогось сердиться на нас.. не дуже охоче балакає.. Сказав, правда, „хто він такий“ і що його оточують вороги..

— Так — так.. Їв?

— Їв.

„Товариш“ Максимчук підійшов до ліжка і „лагідно“ поклав руку мені на чоло.

— Нічого.. скоро зовсім здорові будемо, правда?

Я різко скинув з себе його руку і відвернувся до стіни.

Максимчук підійшов до ліжка Захарка.

— Ну, Захарко, — скоро на суд поїдемо?

— Ніколи, ніколи — занята!

Начальство усміхнулося і махнувши рукою вийшло з палати. На відході лікар сказав дівчатам, що можуть іти до дому.

Прощаємось. До палати забігають попрощатися й інші.

— — — — —

Та, з сірими очами, не зайшла. Та коли наблизилася година, в яку дижурна сестра приходила міряти температуру, замість дижурної прийшла вона. Звалася Ліда.

Замкнула за собою двері і сіла на ліжко.

— Я сьогодні зосталася дижурною. Що дня буде залишатися одна на ніч допомагати сестрі.

— Ану зміряймо, скільки в вас вогню ще зосталося.

Положила під пахву термометра і усміхнулась.

Втоплюю свій запитуючий погляд в її очах. На хвилю трохи змішалася. Не відриваючи очей стискаю їй руку.

— Що?..

— Привіт вам від Л.

А! тепер ясно. Л. — мій приятель недавно звільнений

з в'язниці. Він один знав, що я симулюю і мав дещо допомогти.

— Як з ним?

— Нічого. Покищо не зачіпають. Перемалювався на червоно, що й рідна мама не впізнає... Передати казав, щоб ви старалися знову, хоч не надовго попасти до Психлічниці, а там він зробить що треба. Я допоможу йому. Я знаю все...

Неприємно вразило, що той, такий досвідчений, розляпав усе якійсь дівчинці. Ліда відчула мабуть, що я подумав.

— Ви сердитесь, що він мені сказав?

Він знає мене ще з малку. Приятель мого батька... Батько тепер на засланні у Наримському краю... Не бійтесь. Не зраджу. Та я так чи інакше, а догадаласяб.

Знаєте що думають дівчата? Що ви трохи божевільний, а трохи... хитрий...

— Добре що вірять у „трохи“... Треба їх віру підтримати.

Говорила шепотом, нахиливши своє обличчя до мого. Непокірне русяве волосся, вибиваючись з під білої хустинки, дратувало мене.

Намотують льочок на палець. Підіймає голову — і скрикує:

— А-а-а!

— Як не соромно! Яж не дитина. Мені вже вісімнадцять років...

— А мені на тринадцять більше!

— Мій батько був старший від маусі на сімнадцять, та... ніколи її за чуба не тягнув...

Відходячи глянула якось серйозно, збентежено.

— Я ще прийду, як поміряю в інших палатах.

За годину принесла лікарство і стала коло ліжка задумавшись.

— Сідайте Лідо, ближче...

Усміхнулася: — Боюсь.

— Чого?

— Ще закохаюся...

Стало весело від думки, що в мені, виснаженому, блідому, зарослому, — ще мігби хтось закохатись.

Сказав їй про це.

Положила руку на колючу бороду і сіла:

— Розкажіть мені щось про себе.

— Не хочу, Лідо. Що не почну — буде невеселе.

— Хіба Ви ніколи не були щасливим?

— Усього бувало... розкажіть краще щось доброго про „тамтой бік муру“.

— Там теж мало радісного... Більшість наших дівчат живе дуже бідно, але якось не дуже й сумуємо.

До палати заглянув дозорець з долини і пішов далі.

— Піду. — Щоб не звернули уваги.

III.

Рано на всіх столиках у палаті стояли квіти.

У мене квіти були в шафі під подушкою.

Дівчата господарювали. Перестелили постелі. Умили діда та Захарка, годували їх.

Віра і Рая були „прикріплені“ до нашої палати.

Після обіду вони привели фризiera і той „обчистив“ мене і діда. Коли наблизився до Захарка — той замажав руками і ногами: — Ніколи — Ніколи! — занята!

На другий день Ліда принесла записку від Л. і великого листа від себе. Що в йому було?

От, милі дурниці, які уміє писати дівчина в вісімнадцять років.

Хутко по тім прийшла міряти температуру. Поставила термометер. Не сіла, як завжди на ліжко, а стала коло столика схиливши голову на руки і мовчала.

Підніс руку і провів нею по її обличчі.

— Лідо!..

— Що?

— Мила, моя...

— Твоя...

Сіла і стиснула мені руки.

— Ну — і нехай буде, що буде!

— Я боюся, Лідо, це не принесе тобі радості...

— Я не хочу радості... хочу щастя, хоч гіркого..

Але я відбудув тільки п'ять років... Ще п'ять років в'язниці та п'ять заслання на північ.

Злякано глянула на мене.

— Ти думаєш все відбутися?

— Звичайно — ні! Але.. я піду до лічниці.. Звідти утечу... Ти пішлаби зі мною у невідоме?..

— Пішлаб...

Нагло, Захарко, затріпавши руками і ногами закричав своє: „Ніколи — занята! Ніколи — занята“!

Ліда зірвалася і побігла до його.

Двері тихо відчинилися і на порозі став „товариш“ Максимчук. Глянув на моє ліжко. Привитався з Лідою, сказав їй щось про важкість праці серед „бзіків“ і пішов.

Цей лис крадьки підійшов до дверей і лише наглий „бзік“ Захарка урятував нас від неприємності.

Я тоді ще не знав, що хлопець побачив, як Максимчук заглянув у визирку.

Підчас одного нічного дежурю Ліди, коли вартовим дозорцем був „свій чоловік“, ми балакали до пізньої години.

Слухай Лідо, нічого не питаю і не спитаю тебе ніколи, та коли будемо разом, запам'ятай, що найменша нещирість зро-

бить у нашому щасті щілинку, яка згодом перетвориться у безодню. Хочеш я скажу тобі, коли ти була зі мною трошки нещирою?

— Ні, Юрій, не треба... Я сама, давно збиралася тобі сказати, та боялася що зле зрозумієш. Перед тим, як пізнала тебе, була я в близьких відносинах з одним хлопцем... студентом. Говорили, що одружимося і поїдемо разом вчитися до Харкова. Ми майже однолітки — він трошки старший... разом бавилися ще дітьми, товаришували, а в минулому році він... ми... Я думала, що справді його люблю. Тепер переконалася, що то було що іншого... Він щеж... „дитина“... Нічого не бачив, не переживав.. Нічого не міг дати мені, окрім поцілунка. Я ніколи не переживала й не відчувала з-ним того, що з тобою за цей недовгий час. От так... гралася у кохання — бо це тепер „модно“... Майже всі наші дівчата мають якісь романи... Де які живуть з своїми хлопцями як...

Жартуючи повернув до себе її лице.

— А ти, Лідо?

Вона спустила очі.

— Ні-ні!.. Я тільки цілувалася з ним. Знаєш, а тепер я закриваю очі і думаю, що я з тобою... Все збираюся сказати йому правду, та... якось не відважусь... Він здається на правду мене любить і не хочеться зробити йому боляче. Коли ти станеш вільним — не треба буде нічого казати.

— Я гадаю, що краще булоби сказати..

— Може при нагоді скажу. Та то все дурниця — ставай скоріш вільним!

Я мовчав.

— Чого задумався, Юрію? Може думаєш, що я кажу неправду?

Я боявся налякати її душу тим, що давно вже прочитав на обличчі, відгадав по чомусь, чого не можна окреслити. Знав, що не може говорити зі мною так, як мені хотілося.

На відході міцно стиснула мені руки.

— До завтра!.. Принесу тобі маленьку світлину з себе — хочеш?

— Звичайно. Принеси його світлину теж — добре?

— Добре.

На другий день принесла мініатюрку з себе та фотографію „його“.

— Подобається тобі?

— Нічого хлопчина...

Повернув фотографію: „Дорогий, коханій Лідочці на спомин про той вечір в парку, 1 мая. Петро К. 5/V. 1929. року“.

— Це на три місяці перед тим як ви сюди прийшли...
Щож то за такий памятний вечір?

Ліда спустила очі.

— Це... тоді.. він сказав, що любить мене...

Повертаю до себе її обличча.

— Тиж казала, що це сталося ще в минулому році...

На обличча її лягла тінь болю.

— Юрій не муч мене... Люблю тебе... Думаєш мені легко? Я хотіла зірвати. Посварилась з ним ізза якоїсь дрібниці — тиждень не балакали. Потім він сказав, що застрілиться... Ну, що маю робити? Я ще від того часу як пішла до школи — не молилася. Тепер, що вечора молюсь щоб ти скоріше став вільним. Якби ти знав як я борюся з собою, з усім..

— Не треба, Лідо! Не хвилюй себе, я звільнюся.

IV

Лікарню зворушив трагічний випадок.

На долині, в жіночій палаті, хвора вуличниця не хотіла відійти від вікна і дратувала вартового червоноармійця. Той стрілив і ранив її. Та куля вдарившись до стіни — розстрожила голову вагітній селянці, що лежала на ліжку.

Кілька днів перед тим, подібний випадок був в загальному корпусі вязниці. Вартовий стрілив до молодого селянина, який махав з вікна рукою дружині, що стояла на вулиці з дитиною на руках.

Куля прошила його на смерть і закрутившись по камері — важко ранила ще двох.

Вартовий дістав нагороду за добре виконання службових обов'язків. Той, що стояв цього дня під вікнами лікарні, мабуть теж захотів „відзначитися“.

Приїхав військовий прокуратор і нагримав на адміністрацію вязниці, що вона розпустила вязнів, які не слухаються червоноармійців. Почалося „пригвінчування“ дисципліни. До лікарні поставили ще одного дозорця на гору, який що хвилі заглядав у палати, відганяючи хворих від вікон.

Дівчата мусіли остерігатися. Щоб дати мені можливість порозмовляти з Лідою, Віра та Рая „кокетували“ з дозорцем, відтягнувши його на другий кінець коридору, так, що я все був в курсі всяких новин. Найважлишою з них, що прикувала до себе увагу студенток, був тепер суд за забиття їх товаришки Зіни Самойлович. Перед початком шкільного року, її зарізав шевським ножом молодий лікар Носенко. Зійшовшись з ним підчас літньої практики, вона повернувшись до міста зійшла з іншим, з якимсь червоним командіром.

Дівчата ходили на суд та оповідали подробиці.

Крім прокурора, мав виступити як „громадський обвинувач“ — директор школи Ткачук, — старий комуніст з

московських кафе-штантанних льокаїв. Але до того не прийшло. Неочікувано виступив свідок, шкільний товариш Зіни: зізнав, що вони з Зіною два роки любилися напів дитячим коханням.

Минулої зими, коли з школи „вчищали клясово-ворожий елемент“ — їй грозило виключення. Як дочка священика, за новим розпорядженням — вона не мала права вчитися.

Дома велика родина і страшні матеріальні злидні. Це приводило її до відчаю. Та щасливо перебула „чистку“ і залишилася в школі, після того, як згодилася з пропозицією цього самого директора і стала заходити до його мешкання, залишаючись часом до ранку. Та й не вона одна... З школи, з „безправних“ вигнали лише негарних і занадто гордих. В хвили щирости Зіна оповіла про все свідкові. Потім з сорому порвала з ним і пішла по руках, аж попала під ніж Носенка.

Студент горячо запротестував проти того, щоби директор виступав з обвинуваченням від імені школи. Коли у членів суду є революційне сумління, то директор сидітиме на лаві підсудних, перед Носенком.

Суд відложено. Партиійний комітет виділив комісію для розслідування, яка рішила, що той студент, хоч і син робітника — є „ідеологічно ворожим елементом“. Що ізза особистих порохунків він виступив, щоби безпідставною брехнею здискредитувати керівника школи, старого партійця, відомого партії з як найкращих сторін, маючого великі заслуги перед революцією, а в його особі все партійне керівництво освітою.

Тому постановила виключити його з школи та притягнути до судової відповідальности за публичний наклеп на комуніста.

На цім скінчилося. Та директор все таки „захворів“ обвинувачувати не заявився.

Носенка засудили на вісім років.

В шпиталі — ця подія була темою безконечних розмов і суперечок. Одного разу, коли Ліда стояла біля мого столика, я запитав її, якої вона думки про те, що дівчата оповідали мені про того студента і директора.

Її обличчя стало сумним.

— Це все правда, Юрій... Перед тою „чисткою“ він зіпсув не одну дівчину. Якби ти знав, як він хитро робив це... Вибирав окремо гарненьких дівчат, які за новим розпорядженням не мали права вчитися і по одній викликав до свого кабінету. Пояснив їй, що буде виключена зі школи. Малював чорними фарбами наслідки. Потім... прочитував довгу лекцію про полові відношення між людьми з партійної точки погляду. Доказував, що це звикле виповнення фізіологічних потреб організму.

Що в цім відношенні люди повинні підпорядковуватись тим самим законам, що і всі живі істоти. Що глупота і злочин — противитися природнім вимогам організму... Що в переходовій до соціалізму добі, так звана „дівоча чесність“ — анахронізм, буржуазний пережиток, який зникає разом з ти м як люди стають розумнішими, краще розбираються в природних явищах, позбавляються дурних релігійних забобонів, які затемнювали їх мозок. Що разом з тим, як жінка стала рівноправною перед совітськими законами — дівчина набула однакове право на „те“ життя, що й хлопець (чи й обовязок, не сказав) і немає потреби консервувати себе аж поки хтось захоче з нею оженитися...

Вичитував, вичитував, а потім казав, щоби прийшла до його у вечері.

Може дасться що зробити, щоби її не викинули зі школи. Не одну дурненьку намовив...

— Лідо, звідки ти знаєш такі подробиці?

— Мені дівчата оповідали.

Вглядаюся в її обличчя.

— Лідо... твій батько мав приватний лікарський кабінет. Був власником будинку, який попав під націоналізацію. В минулому році засуджений на заслання за українську „контр-революцію“...

— Ти — переходила чистку?

Її личко скривив корч болю.

— Ні—ні, Юрій! Не думай цього!

Не думав, бо знав вже напевно. Страшна, нелюдська ненависть спалахнула в мені.

Переміг себе і вдаючи що вірю — заспокоїв її. Прибита, змучена цією хвилею, вона побула ще трохи коло мене і пішла.

Наближався кінець півторамісячної практики. Мені треба було робити своє поводження більш ненормальним. Комісія, що з незалежних причин не відбулася у минулому місяці, мала відбутися в кінці цього.

Одного ранку після „дня відпочинку“ Ліда прийшла і стала коло ліжка при столику. (Сидіти на ліжкові, як раніш, було тепер небезпечно). Під очима у неї були тіні. Уста трохи напухли.

— Ну, що вчора поробляла, Лідо?

— Пройшлася трохи на річку, потім обід готувала. Я сама вдома — мама ще у лікарні. Треба було їй занести. У вечері прийшов Петро — посидів трохи. Потім лягли спати з дівчиною сусідкою.

Підняв їй легенько голову, ковнір халата зсунувся в діл. На шії темніли сліди довгих, жорстоких поцілунків.

Вона спочатку, не розуміючи, послухно піднесла го-

лову. Потім відразу нахилила її і притиснула мені руку. Закрыла руками зблідле обличчя.

— А чому... ти тут?.. — витиснула з себе болісним шепотом.

— От так... не маю що робити, тай валандаюсь по в'язницях...

Вона стиснула руками обличчя і кинулася йти.

Затримав її за руку.

— Лідо, не треба... подожди. Я не хотів зробити тобі прикрости.

Безсило опустила на ліжко.

— Юрій, я гірша як ти думаєш...

— Це неправда, Лідо, нема тут твоєї вини.

— Юрцю, мені так багато-багато треба з тобою поговорити. Та тут вже ні... Завтра вже останній день. Мені безтямно жаль, що до цього часу..

Наблизилися кроки дозорця. Встала і вийшла.

Останній день Ліда була бліда і розгублена. Це помітив навіть лікар підчас візитації.

— Чогось зле чуюся—виправдувалася перед ним.

— Ідіть до дому.

— Ні. Піду вже разом з товаришками.

Невеселе було прощання з ними...

Через день прийшла друга групка. Було троє дівчат—товаришка Ліди і дві комсомолки. Хлопці майже всі—комсомольці.

Про такі відношення, як з тою групою—не могло бути мови. З одного боку це було для мене краще, бо не перешкоджувало підсилювати хвилю „психозу“. Одна з товаришок Ліди крадькома записала мені зрідка під подушку листа від неї. Звалася Ніна. Листи ті були просякнуті жалем, якимись сумнівами. Згодом Ніна перестала заходити до нашої палати.

Почалася осінь.

Вікна були заплакані від безперервних дощів. В місті почалися масові арешти. Близько чотириста чоловік української інтелігенції, шкільної молоді, лікарів, священників та членів релігійних громад Автокефальної церкви, урядовців різних установ, майже всі співробітники музею—були у в'язниці. Багато було ще в арештах Г. П. У.

З розмови практикантів-комсомольців між собою—довідався, що в їх школі арештували лише одного професора та трьох студентів зі старшого року.

Одного дня несподівано зайшов до Палати Л. одягнений у білий халат.

— Ну, друже, прийшов попрощатись... Іду на Соловки..

— Яким чином?! Тебеж звільнили.

— Звільнили, працював санітарним лікарем, а тепер

знову посадили. Виявилося, що вже і присуд Колегії Г.П.У. готовий: П'ять років в розпорядження „Усевлону“.

— Пригнали оце нас сорок чоловіка до лікарні на медичний огляд перед станом. По старій знайомості (він під час минулого „сидіння“ працював в амбулаторії) випросив у сестри халата та забіг до тебе. Дозорець—стоїть той симпатяга старичок—навіть не спитав. Може в останне бачимось. Не так сталося, як ми ворожили з тобою колись... Про твої справи мені оповідала Ліда.

— Ти бачив її? — як вона?..

— Давно бачив. Мила дитина...

— Був на суді Носенка?

— Був.

— Чув, що казав той студент?

Лиш махнув рукою.

— Що мені той студент? У мене дочка — сімнацятий рік... Вчилася у хемтехнікумі. Поки я сидів у в'язниці — завідуючий вже почав був обробляти... Мусіла покинути школу — все одно вигналиби.

— Ти як звільнився — не міг провчити?

— Що зробиш? Він не зачепить дитини того, кому повірять. А тиж — клясовий ворог.

— Хоч морду було побити.

— Чи ти гадаєш, що я пожалувавби голову йому розторощити! Якби не родина...

Л. похилив голову і стиснув на коліні руки. Потім нагло встав.

— Піду... Там вже певно почався огляд.

Комісія удалася мені добре. Відіграв свою ролу краще як сподівався.

Попередні акти лікарських комісій, які узнали вже мене психічно хворим, — говорили самі за себе. На другий день дізнався про висновок. Узнали невилічимо хворим.

Представник Г. П. У. погодився з думкою лікарів та... настоював, щоби відправити мене не до вільної лічниці, а до психіатричного відділу при Луняківській в'язниці у Києві. До тієї тюрми, про яку ходили у в'язницях непотішаючі чутки.

Я — програв.

Навіть не програв, а просто „крупє“ нахабно відгорнув від мене те, що я виграв.

Міг хіба якийсь час відтягувати відправлення, бо лікар теж не мав охоти відсилати мене туди.

Постановляю звільнити помалу темпо „хвороби“, відпочати, дати мозкові трохи здорової гімнастики, щоби потім, на новому місці, з свіжими силами — боротись далше. Не падаючи духом від невдач, треба невпинно прямувати до постановленої ціли: волі! Не знав, що промине ще більше восьмисот сірих, невільних днів поки я її побачу.

Коли Ніна зайшла з лікарем до палати під час візитації, дав їй знак, щоб залишилася на хвильку.

— Ніно, чому Ліда не напише пару слів?

— Я давно її бачила. Вона покинула школу.

— Чому?

— Не знаю. Перестала ходити та й усе.

Через кілька днів, Ніна положила під подушку згорненого листа:

„Мій хороший друже! Люблю тебе сильно, болюче.. Знаю, що вже ніколи нікого так любити не буду. Безмірно жалкую, що від початку не стала говорити з тобою так — як хотіла. Що соромилася відкритися зовсім перед тобою. Можеб тоді я не переживала того, що тепер.

Вірю тобі, що ти ні в чому не винувативби мене, та самаб я не могла собі простити. Не змоглаби ясно і безжурно дивитися тобі в очі.

Я готова була з тобою йти на все. Боюсь тільки одного — що не дам тобі щастя.

Знаю, що приношу в твою душу важкий біль, якого і так в ній багато. Та повір — не можу інакше. Бажаю тобі скоріще стати вільним.

Я глибоко вдячна тобі, що ти так болюче струснув мою душу. Я багато передумала за цей час. Мені хочеться тепер чогось вищого від того, чим нам набивали голови. Знаєш, я тепер стала горяче молитися, як молилася колись, ще маленькою, за ту велику справу, якою тепер повне мое життя.

З Петром я порвала заразже після практики. Він вже потішився другою.

Я, Юрій, стала „буянкою“... Розбила каменем лице нашому директорові, коли він викликав мене до кабінету в якійсь шкільній справі. Ти тоді вгадає... Він перший вкинув мою душу в багно, яке може засалоби мене, як не одну з наших дівчат, якби не ця випадкова зустріч з тобою.

І знаєш, колиб ти був мене винуватив, може я булаб і не відчула так гостро брудноти того, чому, під їх впливом вже перестала надавати значіння. Я покинула школу і намовила маму їхати разом до батька у Сибір. Вона не хотіла раніше їхати через мене, що я вчилася.

Юрій! Як мені тяжко! Хочеться покинути, забути все, впасти на коліна коло твого ліжка, плакати і сміятися. Та це — незбутні мрії! Вчора цілу годину стояла на дощі коло в'язниці. Дивилася на ґрати і... боялася, що ти виглянеш і побачиш мене.

Цього листа дасть тобі Ніна, як ми поїдемо. Боюсь, що ти напишеш, щоби не їхати і я послухаю тебе.

Будь здоровий і щасливий!

Ліда.

Понура, камінна нудьга натиснула на серце.

Я вийшов і став коло вікна на коридорі. На дворі йшов дощ. Було слизько, брудно. Квіти на в'язничному квітнику зів'яли і під безпереривними краплями сірої води — припали зблідлими пелюстками до брудної землі. Лише один білий „безсмертник“, обмитий від літнього пилу, стояв посеред ґрядки, змагаючись з холодним вітром та дощем.